

הפטרות אחרי מות וקדושים בשנת זח"ג

מבוא

- א. דעת הרימ"ט ומקורה והמכתב בשבועון 'קול ישראל'
 - ב. דעת מרן החזון איש - מכתב רבי זכריה ברכות
 - ג. 'דבר זר ונגד הפוסקים' - הוראת רבי מאיר סטלביץ ותגובות הרימ"ט ובנו הרנ"א
 - ד. דברי הרי"מ סטלביץ ועדותו בשם 'גאוני ירושלים יודעי המנהגים', ותשובת הרימ"ט ה. תגובת רבי שמריהו גריינימן לרימ"ט
- סיכום

מבוא

קביעות סימן שנה זו, שנת ה'תשפ"ד, הינה זח"ג מעוברת: ז' - ראש השנה חל בשבת. ח' - חסרה (כ"ט ימים בחודשים מרחשון וכסלו). ג' - פסח חל ביום ג' בשבת. שנה מסוג זה נדירה מאוד, החל משנת תרס"ב ועד עתה, במשך 122 שנה, חלה שנת זח"ג שמונה פעמים, בשנים: תרס"ב, תרע"ט, תש"ג, תש"ו, תש"ל, תשל"ג, תשנ"ז, תשפ"ד. השנים הבאות שבו תחול קביעות זו הן תת"א, תתכ"ח וכו'.

בשאר שנים כאשר פרשיות אחרי מות וקדושים מחוברות, אע"פ שבשאר הפרשיות המחוברות מפטירים בשל הפרשה האחרונה, באלו נהגו האשכנזים להפטיר את הפטרת "הלא כבני כושיים" של אחרי מות (עמוס ט, ז-טו), כי בהפטרות קדושים "התשפוט" (יחזקאל כב, א-לא) מוזכרות מתועבות ירושלים. גם ברוב השנים שפרשיות אחרי מות וקדושים מופרדות אין מפטירין ב"התשפוט", כי באחת משתי הפרשיות ההפטרה היא מעניינא דיומא, וכגון הפטרת שבת הגדול בפרשת אחרי, ואז נדחית הפטרת כבני כושיים לפרשת קדושים, או כאשר חל ער"ח אייר בפרשת קדושים ומפטירין בה מחר חודש, או כשחל ר"ח אייר בפרשת קדושים ומפטירין בה השמים כסאי. זולת שנת זח"ג מעוברת, שאז שתי הפרשיות אחרי מות וקדושים מופרדות וגם אין בהן הפטרה מעניינא דיומא, ונמצא הכרח להפטיר בכל פרשה את ההפטרה שלה, "כבני כושיים" בפרשת אחרי, ו"התשפוט" בפרשת קדושים.

כל האמור הוא דעת המרדכי (מס' מגילה רמז תתלא) שמבטא את מנהג אשכנז, וכדעתו הכריעו הרמ"א הב"ח והמ"א והמ"ב בסוף ס' תכת. להרמב"ם היה סדר אחר בסדר ההפטרות, לקרוא "התשפוט" בפרשת אחרי, ובפרשת קדושים בהפטרות "באו אנשים מזקני ישראל" (יחזקאל כ, ב-כ) [התשפוט' הראשונה], וכן הוא מנהג הספרדים בלוח ארץ ישראל לרבי יחיאל מיכל טוקצינסקי, שיצא לראשונה בשנת תרע"ט שהייתה שנת זח"ג, חידש חידוש גדול שיש לעשות בשנה זו כעין כלאיים בין דעת

הרמב"ם והמרדכי, לקרוא בפרשת אחרי ב"התשפוט" (כהרמב"ם), ובפרשת קדושים ב"כבני כושיים", ואע"פ שברמב"ם עצמו כלל לא נזכר הפטרת כבני כושיים בשום פרשה שהיא (ובזה סמך בלוח על דעת המרדכי כשאחור"ק מחוברים או כשחל שבת הגדול בפרשת אחרי, ונמצא שמפטירין כבני כושיים לפרשת קדושים). גם בשנת תש"ג שהייתה שנת זח"ג, שוב חזר ונדפס בלוח אר"י לעשות כחידוש זה. מרן החזו"א זלה"ה שעלה ארצה בשנת תרצ"ג ונודע לו בשנת תש"ג מחידוש זה, השיב והורה שאין מנהג כזה ואין לעשות כן, והעיקר כהכרעת הרמ"א [ואף ידוע משמו של החזו"א כי גם אילו קרה מקרה וקראו בירושלים כך - הייתה זו טעות של בעל הקורא או הנער בר המצוה מחמת שהורגלו להכין ולקרוא משנים קודמות את הפטרת כבני כושיים בפרשת קדושים כשהיא מחוברת לאחרי, או כשחל שבת הגדול בפרשת אחרי, וכן קראו גם בשנה זו].

במשך השנים תש"ג-תש"ד התקיים משא ומתן פומבי מעל גבי עיתונים וירחונים בין הרימ"ט ובנו הרנ"א לבין רבנים שהשיגו עליהם, כשהראשונים מגוננים על עמדתם מפני ההשגות בטעמים שונים. להלן יובא כל המשא והמתן לפי סדר ההתרחשות.

אין מטרת המאמר להקיף ולדון בסברות והכרעות הפוסקים והדעות השונות, ובפרט שהדברים מוכרעים וברורים, כי אם לסקר ולבחון את טענות והוכחות הרימ"ט שעלו מלפני החזו"א שכביכול היה והתקיים מנהג כלאיים שכזה. במאמר זה יובא ויוכח ממקורות ברורים המדברים בעד עצמם כי לא נמצא מנהג קדום ומקובל בירושלים להפוך את סדר ההפטרות.

א. דעת הרימ"ט ומקורה והמכתב בשבועון 'קול ישראל'

רבי יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי זצ"ל החל בשנת תרס"ה להוציא לאור לוח שנה ובו הזמנים והדינים והמנהגים של ה'פרושים' בארץ ישראל דבר יום ביומו. שנת תרע"ט, כעשר שנים ומעלה לאחר פטירת הגר"ש סלנט (תרס"ט) והאדר"ת (תרס"ה), הייתה שנת זח"ג, ובשנה זו הדפיס הרימ"ט לראשונה את חידושו לעשות להיפך מהכרעת רבותינו הראשונים והאחרונים שמפיהם אנו חיים ומימיהם אנו שותים. לאחר מכן חזר הדבר על עצמו בלוח שנדפס בשנת תש"ג, אך לא בשל התבהרות הסוגיא ופרטים נוספים שהתגלו בעניינה, אלא אך ורק כציטוט והסתמכות על הנדפס בשנת תרע"ט, וכפי שהבהיר המו"ל של הלוח בשנה ההיא, רבי ניסן אהרן בן הרימ"ט. בשילהי חורך שנת תש"ג באה הבשורה במכתב בשבועון "קול ישראל" משם בעל הלוח, כי הקביעה בלוח בשנת תרע"ט לשנות מהכרעת הרמ"א הייתה בעקבות "מנהג קדום בירושלים" ששמע עליו מבעלי קריאה בירושלים. אלא ששטר ושוברו בצידו, בעל המכתב עצמו הבהיר כי חידושו ודעתו לא התקבלו בקרב כל בני ירושלים עוד משנת

תרע"ט. כך שאינו 'מנהג שהתקבל בירושלים' אלא אולי, לכל היותר, מנהג של חלק מבני ירושלים.

אלו הדברים משם הרימ"ט שנכתבו על ידי בנו רבי ניסן אהרן טוקצינסקי זצ"ל, כשאלה שהתפרסמה במכתב בשבועון "קול ישראל" פרשת תרומה ח' אדר א' תש"ג:

שאלה לרבנן בעלי קורא ותיקין

אם קורין, או באי"ו פרשה קורין. הפטרת התשפוט'— אם כפי אחרי או אם כפי קדושים?

כשכחות שאחרי וקדושים' כחוכרות ספטרין לכל הערות. הלא כבני כושיים. גם כשתן נפרדות והל' פ' אחרי שבת הגדול' שפטרין בה וערבה— ספטרין לקדושים כבני כושיים, כסוכי כשחל קדושים ערבה או ר"ח אייר קורין בפי אחרי כבני כושיים (מהטעם שכחבו הנריא ועוד שהפטרת התשפוט' נכפית ככס שאין ספטרין בחודע ירושלים). וכל, השאלה היא לשנת. חגיג' (כשנתנו זו) כששתי הפרשיות הללו פנויות להפטרות שלהן.

והנה הסודכי (בגילת פיר) והדים והרביא (תכיה) והביה והכניא ומההיש ועד לביב (שם)— כתבו כולם שהפטרת אחרי כבני כושיים והפטרת קדושים התשפוט'. וכיה גם כלבוש (תצ"ו). והוא חולק רק בנוגע לסוכרות), וכיה' בספרי כנהני הקריאה, שא, ושלחן הקריאה, ועמים לכניה, ועוד. וזילת הרמב"ם (סוף טרד התפלות) הוא שכתב. הפטרת אחרי סות— התשפוט', והביא דעה זו כפי פתחי עולם ובתקון יששכר.

ויהי בשנת הרע"ט (שהיה שנת חגיג' סדר אמסור שליטיא בלוח דיני ובנהני השנה הפטרת אחרי. התשפוט' והפטרת קדושים. כבני כושיים, לא כנאמר בכח"ס הנז'— ששום ששפט ספי. בעלי קוריא ותיקין שסנתג ברוב בירושלים לקראו (כ"ש הרמב"ם) התשפוט' באחרי. והיה או מחלוקת דעות בהרכבה כתי כנסיות. שכארי. ומהם שקראו הפטרת כבני כושיים בשתי הפרשיות, מהם שקראו ככחוב בלוח, ומהם שהפכו הסדר.

ובשנת זו התשיג, שחל שוב (אחרי כ"ד שנה) שנת חגיג', וסדרתי את הלוח עפי' הסדר של אמסור שליטיא, וקבעתי את שתי הפטרות הללו כנדפס בלוח התרע"ט— התעוררה שוב הסיסה גדולה בין בעלי הקורא בירושלים ובאי"ו. ותי' אחד בעלי קורא ותיקין בשכונת נוה שלום ביפו בא ביחוד לירושלים להתוכח עמי עם אמסור שליטיא.

ופונה אני בזה בשם אמסור שליטיא לכל זקני בעלי קורא, האשכנזים והספרדים, בכקשה ובשאלה: שכל מי שירדע מהסוקבל' כנין זה בירושלים, כסוכי כל מי שזוכר כיצד הפטריו בשנת התרמ"ב, (השיתה ג"כ חגיג') כבתי הסדרש של נאוני ירושלים, הרש"ם ותאדריה והרב וישיא ברכת והרב החתים בעל שריה— יואילו נא להודיע לאמסור שליטיא.

אם יחכר שאין זה מנהג סוקבל' הפורסם עין הודעה מיוחדת. ואם לא— ידעו נא כל בעלי הקורא שכן סוקבל' פה עפ"ד הרמב"ם, ויאוילו נא כלם לנהוג כנדפס בלוח דיני ובנהני השנה.

ניסן אהרן בהגרי"מ טוקצינסקי

שאלה לרבנן בעלי קורא ותיקין

אם קורין, או באיזה פרשה קורין, הפטרת התשפוט, אם בפרשת אחרי או אם בפרשת קדושים?

בשבתות שאחרי וקדושים מחוכרות מפטרין לכל הדעות "הלא כבני כושיים". גם כשהן נפרדות וחלה פרשת אחרי בשבת הגדול שמפטרין בה "וערבה" - מפטרין לקדושים הלא כבני כושיים, כמו כן כשחלה קדושים ער"ח או ר"ח אייר קורין בפרשת אחרי הלא כבני כושיים (מהטעם שכתבו הגר"א ועוד שהפטרת התשפוט נדחית, כמו שאין מפטרין בהודע ירושלים).

וכל השאלה היא לשנת זח"ג (כשנתנו זו) כששתי הפרשיות הללו פנויות להפטרות שלהן.

והנה המרדכי (מגילה פ"ד) והד"מ והרמ"א (סי' תכ"ח) והב"ח והמג"א ומחה"ש ועד למ"ב (שם) כתבו כולם שהפטרת אחרי היא הלא כבני כושיים והפטרת קדושים התשפוט, וכ"ה

גם בלבוש (תצ"ג, והוא חולק רק בנוגע למחוברות), וכ"ה בספרי מנהגי הקריאה, ש"א, ושולחן הקריאה, ועתים לבינה, ועוד. זולת הרמב"ם (סוף סדר התפילות) הוא שכתב "הפטרות אחרי מות - התשפוט", והביא דעה זו בספר פתחי עולם ובתקון יששכר.

ויהי בשנת תרע"ט (שהייתה שנת זח"ג) סידר אאמו"ר שליט"א בלוח דיני ומנהגי השנה הפטרות אחרי "התשפוט" והפטרות קדושים "כבני כושיים", לא כנאמר בכל הפוסקים הנז"ל - משום ששמע מפי "בעלי קוראי ותיקין" שמנהג קדום בירושלם לקרוא (כמ"ש הרמב"ם) התשפוט באחרי. ותהי אז מחלוקת דעות בהרבה בתי כנסיות שבאר"י, ומהם שקראו הפטרות כבני כושיים בשתי הפרשיות, מהם שקראו ככתוב בלוח, ומהם שהפכו הסדר.

ובשנה זו שנת התש"ג, שחל שוב (אחרי כ"ד שנה) שנת זח"ג, וסידרתי את הלוח עפ"י הסדר של אאמו"ר שליט"א, וקבעתי את שתי ההפטרות הללו כנדפס בלוח התרע"ט - התעוררה שוב תסיסה גדולה בין בעלי הקורא בירושלם ובאר"י. ות"ח אחד מבעלי קורא ותיקין בשכונת נוה שלום ביפו בא ביחוד לירושלם להתווכח על אודות זה עם אאמו"ר שליט"א.

ופונה אני בזה בשם אאמו"ר שליט"א לכל זקני בעלי קורא, האשכנזים והספרדים, בבקשה ובשאלה: שכל מי שידוע מהמקובל בעניין זה בירושלם, כמו כן כל מי שזוכר כיצד הפטירו בשנת התרס"ב (שהייתה ג"כ זח"ג) בבתי המדרש של גאוני ירושלם הרש"ס והאדר"ת והרב יש"א ברכה [רבי יעקב שאול אלישר] והרב החח"מ בעל שד"ח [רבי חיים חזקיה מדיני] יואילו נא להודיע לאאמו"ר שליט"א.

אם יתברר שאין זה מנהג מקובל תפורסם על זה הודעה מיוחדת. ואם לא - ידעו נא כל בעלי הקורא שכך מקובל פה על פי דעת הרמב"ם, ויואילו נא כולם לנהוג כנדפס בלוח דיני ומנהגי השנה.

ניסן אהרן בהגרי"מ טוקצינסקי

הנה שפתיו ברור מיללו כי בשנת תש"ג לא הייתה לו ידיעה ברורה במנהג ירושלם כיצד נהגו בבית מדרשם של הגרש"ס והאדר"ת בשנת תרס"ב, ובוודאי אילו הייתה לו ידיעה מבר סמכא לא היה כובש את עדותו ולא היה מבקש בעיתונות אחרי עדים אחרים (ברור מאליו שגם לא הייתה בידו עדות מהגרי"ח זוננפלד כיצד נהג לכל הפחות בשנת תרע"ט, ואילו הייתה בידו בוודאי היה מביאה). נמצא שיש כאן הודאת בעל דין שבשעה שקבע בלוח בשנת תרע"ט את השיטה החדשה, ששנה בה בשנת

תש"ג, לא הייתה לו ידיעה על חכמי ירושלים שנהגו כן. עוד מבואר בדבריו מבלי פקפוק כי אחר שהדפיס עניין זה לראשונה בשנת תרע"ט הייתה אז "מחלוקת דעות" ו"תסיסה גדולה" בירושלים ובארץ ישראל ("התעוררה שוב תסיסה גדולה בין בעלי הקורא בירושלם ובאר"י"), כלומר שכלל לא התקבלה בין הרבים הוראתו והכרעתו שבלוח. עוד מפורש בדבריו כי הנדפס בלוח בשנת תש"ג, היה רק ציטוט של הנדפס בשנת תרע"ט, וללא שום תוספת ידיעה וביורון של דברים.

עדותו זאת של הרימ"ט באמצעות בנו אינה מותירה שום ספק כי אין בידינו שום מקור על 'מנהג' שהתקבל בקרב האשכנזים לעשות כלאיים בין דעת המרדכי לדעת הרמב"ם, ולשנות מהכרעת הרמ"א. כמו כן, מהאמור במכתבו, שבו הוא פונה לבעלי קריאה ספרדים ומבקש לדעת את מנהגם ואת מנהגם של היש"א ברכה ושל השד"ח, מתברר שאף היה לו צד שמא המנהג שנגלה לו מהני זקיני מקורו בחכמי הספרדים. בין כך ובין כך, כלל אין מובן לדבריו ולקביעתו שזהו מנהג ע"פ הרמב"ם בשעה שאין ברמב"ם כדבר הזה ומנהגו היה לקרוא תמיד 'התשפוט' בפרשת אחרי, אלא לכל היותר הוא מנהג של מקצת יחידים שנהגו כן, ללא שום בירור שהדבר נעשה על פי חכמים הראויים לכך.

יצוין כי בתוך ימים ספורים מפרסום המכתב כבר הסיק הרימ"ט שיש לקיים את שיטתו, ולדבריו הגיעוהו לאלתר תשובות בעלי קורא ישישים שאמרו לו שהנדפס בלוח הוא "מנהג המקובל ארץ ישראל", וכאמור במכתבו לרבי חנוך זונדל גרוסברג וצ"ל הנושא את התאריך י"ב אדר א' תש"ג:

העיקר שבכגון דא עלינו לראות אך ורק מהו המנהג המקובל, ובשנת תרע"ט חקרתי ודרשתי לא על מה שנראה לדעתי אלא כיצד הוא המנהג. גם השתא אחרי שבאו בעלי קורא אחדים לערער על הנדפס בלוח ופרסמתי השאלה קיבלתי תשובה מבעלי קורא זקנים ישישים המעידים גם הם שכן מקובל באר"י כנדפס בלוח.

רנ"א טוקצינסקי גם כן תיאר [לאחר כמחצית השנה] את תוצאות המענה לפנייתי ב"קול ישראל" מבעלי הקריאה, ובשינוי קצת מלשון אביו, שתשובתם הייתה "שהם זוכרים שכך הוא המנהג המקובל בירושלם" (דבריו מובאים במקומם לקמן פרק ג, ושם יתברר הקשיים והתמיהות שיש עליהם).

ב. דעת מרן החזון איש - מכתב רבי זכריה ברוכת

דעתו של מרן החזון איש זללה"ה אמנם לא נגלתה לנו מפי כתבו, אלא מפי כתבם של עדים נאמנים, ומדבריהם למדנו שאף תוכן המכתב ב"קול ישראל" המובא לעיל היה לפניו. ב'קול ישראל' הנ"ל נזכר "תלמיד חכם אחד מבעלי קורא ותיקין בשכונת

נוה שלום ביפו" שעלה במיוחד לירושלים לדון עם רימ"ט בנושא זה. כידוע בשכונה זו התנוססו בזמנו תלמוד התורה ובית המדרש "שערי תורה" שנוסדו ע"י הגאון המקובל רבי נפתלי הרץ הלוי זצוק"ל המו"ל של סידור הגר"א, ושם נהגו על פי במנהגי הפרושים תלמידי הגר"א. זהותו של בעל הקריאה שהגיע לדון בעניין זה עם רימ"ט התפרשה מאוחר יותר במאמרו של רנ"א טוקצ'ינסקי [הנדפס לקמן פרק ג] כרבי זכריה ברכות זצ"ל. רבי זכריה היה שנים רבות עמוד התווך ב"שערי תורה", מחבר הספרים "זה מצאתי" ו"מלה טבא". במכתבו של רבי זכריה ברכות הרואה כאן אור לראשונה, מתגלה כי לאחר שעלה לירושלים לדון עם הרימ"ט בעניין זה, וכעבור שבוע או שבועיים מפרסום המכתב ב"קול ישראל" הנ"ל באד"ר תש"ג, הגיע רבי זכריה זצ"ל לשאול לדעת מרן החזו"א זללה"ה בעניין זה, ואודות הנטען במכתב ההוא שמנהג קדום בירושלים לעשות כדעת הרמב"ם. במכתב זה אף מצטט רבי זכריה פיסקה שלמה מילה במילה מתוך המכתב ב"קול ישראל". הוראת מרן החזו"א זללה"ה הייתה לעשות כהכרעת הרמ"א, ושאינ לחוש למנהג כזה [יתכן גם כן כי מרן זללה"ה נדרש לראשונה לנידון זה ע"י רבי זכריה ברכות].

כבדרך אגב יצוין כי בפתח ספריו הנ"ל של רבי זכריה הביא "במקום הסכמה" את הדברים הבאים: "ב"ד [ברוך ה'] שזכיתי להעלות דברים אחדים ממה שכתבתי בחיבורי זה לפני הגאון הצדיק החסיד והעניו פאר הדור מרן בעל חזון אי"ש זצ"ל וב"ד שהוטב בעיניו". עוד הביא שם ממכתבו של רבי נחום מאיר זצ"ל גיסו של מרן זללה"ה, בזה הלשון: "המחבר שליט"א הראה את כת"י לגיסי הגה"צ מרן בעל חזון איש זצ"ל, ואחרי שראה כמה מהן יעץ לו להעלותם בדפוס כדברים ישרים וראויים לזה".

בס"ד יום כ"ה אדר א' תש"ג

למעכתר"ה הרב הגאון המפורסם וכו' כש"ת מוה"ר אברהם ישעי' קרליץ שליט"א בעהמ"ח הספרים היקרים "חזון איש".

אחדשה"ט באהבה רבה!

ע"ד הפטרה של "אחרי" ו"קדושים" בשנה הזאת, אשר דיברתי בשבוע העבר בהיותי אצל מעכתר"ה שליט"א, וכת"ר הסכים להפטיר בשבת "אחרי" הלא כבני כושיים ובשבת "קדושים" התשפוט כמבואר ברמ"א סימן תכ"ח. אמנם! אחרי שובי הביתה, וראיתי עוד הפעם מה שהעיר בעל הלוח בעצמו הרה"ג רי"מ שליט"א עפ"י דעת כל הפוסקים, ובסוף דבריו סיים 'ואם לא - ידעו נא כל בעלי הקורא שכך מקובל פה עפ"י הרמב"ם, ויואילו נא כולם לנהוג כנדפס בלוח דיני ומנהגי השנה'. וכבר מובא להלכה בסימן תר"צ סעיף י"ז ובמגן אברהם שם דאין לבטל שום מנהג. לכן נלענ"ד לישב את המנהג, שזהו לפי דבריו מנהג קדום עפ"י גאוני ירושלים שהיו אז מלפנים, כי באמת

מחמת אותו טעם גופא שהפטרת התשפוט נדחה, דחו אותה לגמרי מפרשת קדושים, וקבעו הלכה כהרמב"ם ז"ל שהפטרת "אחריי" "התשפוט", מפני שזהו מילתא דלא שכיחא, וא"כ ממילא היא נדחית, כי ברוב השנים "אחריי" וקדושים" מחוברות וממילא הפטרה שלהן "הלא כבני כושיים" כמבואר ברמ"א, ואדרבא בזה יהיה מתורץ עוד קושית הלבוש שגם בזה מפטירין באחרונה. ואם חל לפעמים שהמה נפרדות, ובשבת אחרי חל שבת הגדול או ער"ח ג"כ נדחה, ואם בשבת קדושים ר"ח אז ג"כ נדחה לבני כושיים, וא"כ הוא מילתא דלא שכיחא, לכן קבעו הלכה כהרמב"ם ז"ל, ואין לשנות מהמנהג. זהו הנראה לענ"ד.

והנני מחכה לתשובתו הנכבדה. אוהבו מוקירו ומכבדו כערכו הרם

זכרי' ברכות

אשר כתבתי פיני פת"ן בפולסא וכו' בל"ג א"כ אדכרם ילד' קולוד' ליל"ג
הצדק' הפשטני' פוקני' מ'צון איל"
אודל"ט' הארצ' נהפ'
יד' הפשטני' א' אחי"י' וקדל"ט' ד'א'נ' פ'צ'א' ג'א'ג' ד'צ'נ'ט' ה'ל'א'ז' ה'צ'ד'נ'
ה'פ'א'ט' א'צ' מ'י'צ'ר'ט' ל'א'ט'א' ו'כ'נ'ג' פ'ש'ט'נ'י' א'פ'ט'נ'י' ד'ל'צ'ת' א'ח'י"י' פ'א'א' ב'נ'י'
ב'א'ל'ט'י' א'ל'צ'ת' ק'ד'ל'ט'י' ב'ה'ל'פ'ט'י' כ'מ'ל'א'ט'י' ד'כ'מ'א' ס'מ'ן' ת'ב'ג'
א'ח'י"י' א'ח'י"י' א'ח'י"י' ה'צ'ד'נ'ט' ו'כ'א'ט' ע'ז'ד' ר'פ'צ'א' ע'ה' ל'כ'ד'ר' ד'ח' ה'א'ח' ה'צ'ד'נ'ט'
פ'כ'ר'ג' כ'י'ת' ל'א'ט'א' ע'ש'י' ד'צ'ח' ב'ל' פ'פ'א'ס'ק'י'ס' ו'ק'מ'ל' ד'ד'כ'י'ו' ס'מ'ט' א'ח'י' א'א'
ו'כ'ד'ל' נ'א' ב'ל' ד'ח'י' ה'ק'ל'ט' ל'כ'ק' ה'ק'ל'ט' פ'ר' ע'ש'י' ב'כ'מ'ט' ו'א'ז'א'ל' נ'א'
ב'א'ט' א'ר'ב'ל'ג' ב'נ'ד'פ'ס' ה'א'ח' ד'י'נ'י' ו'מ'י'צ'ת' ה'ל'פ'ט'י' ו'כ'נ'ג' מ'א'ט' א'ר'ב'כ' ד'ס'מ'ן'
ת'ב'ג' ס'ז'ל' י'ג' ו'ק'מ'ל' א'ד'כ'ר' ל'מ' ד'א'ג' א'ח'י' ל'א'ח' ל'א'ח' ל'א'ח' ל'א'ח' ל'א'ח'
א'ח' ה'מ'י'צ'ת' ל'צ'ח' א'ח'י' ד'ד'כ'ו' מ'י'צ'ת' ק'ד'ל'ט' ע'ש'י' ג'א'ל'ו' ו'כ'ל'ט'י' ל'פ'ו'
א'ז' א'ר'ב'כ'י'ס' כ'י' א'ח'ת' מ'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת'
ד'ח'ו' א'ח'ת' א'ח'ת' ע'ש'י' ק'ד'ל'ט'י' ו'ק'ד'ל'ט'י' ה'כ'נ'ג' ב'כ'מ'ט' ז'ל' א'פ'ט'נ'ט' א'ח'י"י'
ב'ה'ל'פ'ט'י' מ'י'צ'ת' ל'צ'ח' מ'א'ט'א' ד'א'ג' ל'כ'מ'ט' א'ח'י' מ'א'ט'א' פ'ש'ט'נ'י' נ'א' ה'כ'ד'
פ'ל'ט'י' א'ח'י"י' ו'ק'ד'ל'ט'י' מ'ח'ז'כ'ת' מ'מ'א'ל' ב'פ'ש'ט'נ'י' א'ל'פ'ן' פ'א'א' ב'כ'נ'ג' ב'א'ל'ט'י' ב'ע'ז'ל'ט'
ה'כ'מ'ט' א'ד'כ'ר'ג' ד'צ'ג' ו'י'ז'י' מ'ח'ל'ט' ע'ז'ד' ק'ל'ט'ת' ה'ל'פ'ט'י' ל'ג' ד'צ'ג' מ'פ'ט'י'נ'
ה'א'ח'ת'נ'י' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת'
א'ז' ע'ז'ר' ג'כ' נ'ד'ח'ה' א'ח'ת' ה'ל'פ'ט'י' ק'ד'ל'ט'י' ר'ח' א'ז' ג'כ' נ'ד'ח'ה' א'ח'ת'
ב'א'ל'ט'י' א'ח'ת' ה'א'ג' מ'א'ט'א' ד'א'ג' ל'כ'מ'ט' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת'
א'ח'ת' א'ח'ת' מ'י'צ'ת' ז'כ'ל' פ'כ'מ'ט' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת'
א'ח'ת' א'ח'ת' מ'י'צ'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת' א'ח'ת'

לא ידוע אם הייתה תשובה מהחזו"א למכתב זה, ומכל מקום מהאמור לקמן פרק ה מוכח בוודאות כי לא היה שום שינוי בדעתו בעקבות המכתב.

בשולי מכתבו של רבי זכריה ברכות, יתכן ויש מקום לדייק מה הייתה דעתו של רבו הגרנ"ה הלוי זצוק"ל בעניין זה. במכתב מפורש שכל ספיקו נוצר אך ורק מתוך האימון שהיה בו לנטען בקול ישראל על מנהג קדום בירושלים. והנה הגרנ"ה הלוי שהגיע מהישוב הישן בירושלים לכהן ביפו נלב"ע כבן יובל שנים בחודש סיון תרס"ב שהייתה כאמור שנת זח"ג, ומסתבר שאילו היה מנהג בין הפרושים בירושלים שלא כדעת הרמ"א היה קובעו בבית מדרשו בעת ההיא. ומהעובדה שלא חש רבי זכריה למנהג קדום בירושלים אלא רק לאור הנטען במכתב ב"קול ישראל", מוכח בבירור כי לא הייתה לו ידיעה על הוראה כזו מהגרנ"ה זצוק"ל בבית מדרשו, ושהוא לא הכיר מנהג כזה בעצמו.

ג. 'דבר זר ונגד הפוסקים' - הוראת רבי מאיר סטלביץ ותגובות הרימ"ט ובנו הרנ"א

תוצאות הבירור של הרימ"ט בידי בנו ב"קול ישראל", אף ראו אור בהמשך על ידו, במסגרת דבריו בירחון "תבונה" שנכתבו כתגובה למאמר שקיים והוכיח כהכרעת הפוסקים. וכך היה המעשה. אחד מחשובי וזקני הרבנים ועמלי התורה שבירושלים היה הגאון מחסלביץ, רבי מאיר סטלביץ זצ"ל (תר"ל-תש"ט) הרב של שכונת 'זכרון משה', מחבר שו"ת 'מבית מאיר' ג"ח עם הסכמות גדולי ישראל, ותלמידו של הגרא"מ לפידות זצ"ל מרייסיין. בירחון "תבונה" מנחם-אב תש"ג נדפס ממנו מאמר מקיף, ובו נחת לברר בחריפות ובקיאיות את כל דברי הפוסקים בנידון זה. הוא הוכיח והורה כהכרעתם, וסיים כי המנהג הנטען בלוח "הוא דבר זר ונגד הפוסקים". ואלו תורף דבריו הנצרכים לענייננו בתחילת המאמר ובסופו:

נשאלתי בדין הפטרה בשנה זו שאחרי מות וקדושים מפורדות, שבלוח השנה כתוב שקורין הפטרת התשפוט יחזקאל כ"ב באחרי, ובקדושים קורין הלא כבני כושיים עמוס ט', ובחומשים שלנו כתוב להיפך. ומשום שזהו דין שעושין רבים בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות, לכן ראוי לברר דבר זה... ולפי זה היכא דמחולקין כבשנה זו, לקרות התשפוט באחרי ולקדושים הלא כבני כושיים **הוא דבר זר ונגד הפוסקים**. אלא דצריך לקרות באחרי הלא כבני כושיים ולקדושים התשפוט, ודבר זה בפוסקים הראשונים והאחרונים **ויתד הוא וממנו לא תזוע**.

רבי ניסן אהרן טוקצינסקי שהיה אז כבן כ"א שנה הגיב בסמוך בירחון "תבונה" שאחרי, אלול תש"ג, על מאמרו של רבי מאיר סטלביץ. בתגובה זו הגדיל לחדש

שאינן מקום להתחשב בהכרעת הפוסקים הברורה בעניין זה, מכיון שגדול כוח המנהג האמור בלוח, והינו מנהג המבטל הלכה. ואלו דבריו:

ב"תבונה" יצא הגאון ר' מאיר סטלביץ שיחי' לערער על הכתוב ב"לוח דיני ומנהגי השנה" לקרוא "התשפוט" באחרי ו"כבני כושיים" לקדושים, והביא דברי הרמ"א והלבוש והמרדכי וכו' האומרים לקרוא כבני כושיים לאחרי. ותמיהני על רב גדול שכמותו שהוא צריך לדעת שבנוגע למנהגי המקום לא ריבוי דעות ולא פלפולי דברים מכריעים, כי אם אך ורק מנהג המקום, ואאמו"ר שליט"א העוסק במנהגים זה ארבעים שנה הלא יודע את הדברים הידועים שצוינו במאמרו, אבל אם מנהג המקום משנות דור לקרוא בשנת זח"ג התשפוט לאחרי (ככתוב ברמב"ם וכמובא בתקון יששכר ועוד) חלילה לשנות ולהכניס אנדרלמוסא במנהגי המקום. וכבר ידוע עד כמה חרדו חכז"ל וכל רבותינו הראשונים זללה"ה על כל שינוי מנהג אפילו במקום שנראה שהוא נגד הדין אם יש רק דעה אחת נוטה למנהג המקום (וכבר האריכו בזה הפוסקים האחרונים, ביחוד הפר"ח, ואכ"מ).

והנה שנה של זח"ג, אשר בה שתי הפרשיות "אחרי" ו"קדושים" לא רק נפרדות אלא גם פנויות להפטרות שלהן - אין זה דבר רגיל. שנה כזו חלה לפני מ"ב שנה בשנת תרס"ב, ואחרי י"ז שנה בשנת תרע"ט, ואחריה אחרי כ"ד שנה - בשנתנו זו התש"ג. ובשנת תרע"ט הרבה חקר אאמו"ר שליט"א על המנהג בירושלים וארץ ישראל בנוגע להפטרות הללו, ואחרי שנתברר לו מנהג המקום פרסם שקורין בפרשת אחרי "התשפוט" ובפרשת קדושים "כבני כושיים" (ידוע מהאחרונים' שכל הויכוח הוא במקום ש"התשפוט" א"א לדחות, כגון לשנת זח"ג, אם כדאי להתחיל בהפטרה שאינה מדברת מ"תועבת" או שיותר נכון לסיים בהפטרה שכזו). ועל סמך זה סידרתי גם אני הח"מ את לוח תש"ג ע"פ הסדר של שנת תרע"ט.

ויהי בחודש אדר העבר, כשבאו שני בעלי קורא (מהם אחד הרב ברכות מתל אביב שבא ביחוד לשם זה לירושלים) ופקפקו גם הם על הנדפס בלוח, פרסמתי אז בשם אאמו"ר שליט"א ב"קול ישראל" (ז' אדר תש"ג) "שאלה לרבנן בעלי קורא וותיקין". שמה פרסמתי הדברים שפרסם עכשיו הרב סטלביץ שליט"א שהמרדכי והד"מ והרמ"א והב"ח והמג"א וכו' כתבו כולם שהפטרות אחרי "כבני כושיים" וקדושים "התשפוט". והיות שבירושלם אומרים שהמנהג הקדום לקרוא התשפוט באחרי (כהרמב"ם ועוד) - יואילו נא בעלי קורא

1 לא התברר לאיזה אחרונים כוונתו והיכן נמצא באחרונים מי שכתב לדון בחידושו של הלוח להפוך סדר ההפטרות. גם במכתבו שבקול ישראל לא תלה חידושו בספרי אחרונים אלא במנהג בלבד.

וּוּתִיקִין לְהוֹדִיעַ מַה שְׂזוֹכְרִים מִשְׁנַת תַּרְס"ב וּמֵהֶמְקוּבֵל פֶּה. וְכֹל בְּעֵלֵי הַקּוּרָא הִזְקִינִים שֶׁהִשִּׁיבוּ תְּשׁוּבוֹת לְאַמְמוֹר"ר שְׁלִיט"א כּוֹלָם הוֹדִיעוּ שֶׁהֵם זּוֹכְרִים שֶׁכֶּךָ הוּא הַמְּנַהֵג הַמְּקוּבֵל בִּירוּשָׁלַם לְקוּרָא הַתְּשׁוּפּוֹט לְאַחֲרֵי וּכְבִנֵי כּוֹשִׁיִם לְקְדוּשִׁים, וְרַק בְּזִמְנָן שֶׁאַחַת הַפְּרִשְׁוִיּוֹת אֵינָה פְּנוּיָה לְהַפְטֵרָה שֶׁל הַשְּׁבוּעָה, וּמִכ"ש כִּשְׁהָן מַחֻבְרוֹת - שֶׁהַמְּנַהֵג לְקוּרָא כְּבִנֵי כּוֹשִׁיִם. וְאֵין לְשִׁנוֹת מֵהַמְּנַהֵג.

נִיסָן אַהֲרָן בְּהַגְרִי"מ טוֹקְצִינְסְקִי

לְדַבְּרֵי הַרְנ"א בְּתַגּוּבַתּוֹ הִגִּיעוּ תְּשׁוּבוֹת מִבְּעֵלֵי הַקּוּרָא הִזְקִינִים לְשִׁאלַתּוֹ ב"קוֹל יִשְׂרָאֵל" שֶׁהַמְּנַהֵג הַמְּקוּבֵל בִּירוּשָׁלַם הוּא כְּכַתּוּב בְּלוֹח, וְכַאֲמוֹר לְעֵיל סוֹף פֶּרֶק א מַעֲנֵה הִזְקִינִים וּמִסְקַנְתּוֹ הַסּוֹפִית שֶׁל הַרִימ"ט הִיוּ בְּתוֹךְ יָמִים בּוֹדְדִים מֵאִזּוֹ פֶּרְסוּם הַשְּׁאֵלָה. וְהֵנָּה בְּשִׁנַּת תַּרְע"ט הֵייתָה כְּלִשׁוֹנוֹ "מַחְלוּקַת דְּעוֹת בְּהַרְבֵּה בְּתֵי כְּנַסְוִיּוֹת שְׁבַאֲרִי", וּמֵהֶם שְׁקִרָאוּ הַפְּטֵרַת כְּבִנֵי כּוֹשִׁיִם בְּשִׁתֵּי הַפְּרִשְׁוִיּוֹת, מֵהֶם שְׁקִרָאוּ כְּכַתּוּב בְּלוֹח, וּמֵהֶם שֶׁהִפְכוּ הַסֵּדֶר", וְעַל כּוֹרֶחַךְ שֶׁהִעִידוּ לוֹ בְּשִׁנַּת תַּש"ג עַל מְנַהֵג שֶׁהֵם זָכְרוּ מִשְׁנַת תַּרְס"ב. וְכֵן כָּתַב הַרִימ"ט בְּעִצְמוֹ בְּהַמְשַׁךְ הַמּו"מ [וּמוֹבֵן לְהַלֵּן פֶּרֶק ד' סְעִיף ד']. אֲךָ מִשׁוּם מַה בְּשִׁנַּת תַּרְע"ט כִּנְרָאָה נִשְׁתַּכַּח הַמְּנַהֵג, וְנוֹצְרָה מַחְלוּקַת דְּעוֹת בְּהַרְבֵּה בְּתֵי כְּנַסְוִיּוֹת. וּמִסְתַּבֵּר מִכֶּךָ שֶׁמְדוּבֵר לְכֹל הַיּוֹתֵר עַל בְּעֵלֵי-קְרִיאָה בּוֹדְדִים מִמֶּשׁ, הֵן מִטְּבַע הַדְּבָרִים בְּשִׁאלָה כּוֹז וְאַחֲרֵי תְּקוּפָה כּוֹז, וְהֵן מֵהַעוּבָדָה שֶׁבְּשִׁנַּת תַּרְע"ט לֹא הִיָּה מְנַהֵג יָדוּעַ וּמוֹסַכָּם.

כְּמוֹ כֵּן, לְטַעֲנַת הַרִימ"ט כִּבְרֵי הִיָּה יָדוּעַ אֲצִלוֹ מִשְׁנַת תַּרְע"ט עֲדוֹת הִזְקִינִים עַל שְׁנַת תַּרְס"ב, וְכֹל עֵיקַר מִבּוֹקְשׁוֹ בְּשִׁנַּת תַּש"ג הִיָּה לְחַפֵּשׁ עֲדוּוֹת נּוֹסְפוֹת עַל מְנַהֵג חֲכָמֵי יְרוּשָׁלַם שֶׁנִּקְבְּם בְּשִׁמוֹתֵיהֶם. כְּלוֹמֵר, הָעֲדוּת עַל הִזְקִינִים בְּשִׁנַּת תַּרְס"ב אֲפִילוֹ אֲצִל הַרִימ"ט לֹא הֵייתָה כֹּל כֶּךָ יִצִּיבָה כְּדֵי לְבַסֵּס אֶת הַמְּנַהֵג שֶׁקִּבַּע בְּלוֹח, וּמִזֶּה מוֹכַח שֶׁאֲפִילוֹ הוּא עִצְמוֹ לֹא רָאָה בֵּהֶם מְקוֹר בֵּר סַמְכָא כּוֹלֵי הָאֵי. גַּם אַחֲרֵי חִיפּוּשׁוֹ לְמְנַהֵג חֲכָמֵי יְרוּשָׁלַם, הָרִי שְׁבוּדָאֵי אִם הִיָּה מוֹצֵא כְּדָבָר הַזֶּה חֲזָקָה שֶׁהִיָּה מִפְּרַסְמוֹ, וּמוֹכַח מִזֶּה שֶׁלֹּא נִמְצָא מִבּוֹקְשׁוֹ, כִּי אִם סַמְךָ עַל אוֹתָן עֲדוּוֹת שֶׁחֲזָרוּת עַל עִצְמָן בְּמַדְוִיק עַל מְנַהֵג שֶׁל בּוֹדְדִים וּבְלִתֵּי יָדוּעִים מִשְׁנַת תַּרְס"ב. מֵהַעוּבָדָה שֶׁלֹּא נִכְתַּב מֵאוּמָה עַל שְׁמוֹתֵיהֶם שֶׁל בְּעֵלֵי הַשְּׁמוּעָה וְעַל סַמְכוֹתָם וְכֵן עַל מְקוֹם קְרִיאָתָם, נִרְאָה שֶׁלֹּא מְדוּבֵר בְּמֵי שְׁמָם הִיָּה מִסִּיעָה לְהַכְרִיעַ אֶת הַוּוִיכּוֹחַ, וְאֲפִילוֹ לֹא מְקוֹם קְרִיאָתָם שֶׁכִּנְרָאָה לֹא הִיָּה בּוֹ כְּדֵי לְהַכְרִיחַ שְׁנַעֲשֵׂה ע"פ חֲכָמִים.

אִם נִבּוֹא לְדִיִּיק בְּלִשׁוֹנוֹ, מִתְחִילָה הוֹכְתֵר מְנַהֵג הַלוֹח בְּתוֹאֵר "מְנַהֵג קְדוּם בִּירוּשָׁלַם", וְאַחֲרַי כֵּן כִּבְרֵי הַתְּפַתַּח ל"הַמְּנַהֵג הַמְּקוּבֵל בִּירוּשָׁלַם" [וּבְלִשׁוֹן הַרִימ"ט הַנִּדְפָּס לְעֵיל בְּסוֹף פֶּרֶק א "הַמְּנַהֵג הַמְּקוּבֵל בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל"]. כֶּךָ אוֹ כֶּךָ, הַדְּבָר תְּמוּהָ מֵאוֹד אַחֲרֵי שֶׁהוּא עִצְמוֹ כְּתַב חוֹדְשִׁים סְפוּרִים לְפָנָי כֵּן שֶׁבְּפַעַם הַקּוּדְמַת בְּשִׁנַּת תַּרְע"ט הֵייתָה

"תסיסה גדולה" ו"מחלוקת דעות" בזה, והוא מציין כמה מנהגים שנהגו בהם באותה שנה, ואם כן כיצד יתכן לומר שכך הוא "המנהג המקובל", ועוד מבלי לציין שהייתה בזה מחלוקת הדעות? אין מנוס מהמסקנה כי כל הפרטים הללו שיצאו מהאב ובנו מעמידי אותו מנהג מדברים בעד עצמם, ומונעים מלהסתמך עליהם כמקור נאמן וכהכרעה למנהג ירושלים, בייחוד בשעה שלא הובאו הדברים בשם אומרם והועלמו שמותיהם של הזקנים בעלי העדות.

ד. דברי הר"מ סטלביץ ועדותו בשם 'גאוני ירושלים יודעי המנהגים', ותשובת הרימ"ט

ב"תבונה" חודש תשרי תש"ד השיב רבי מאיר סטלביץ על תגובת הרנ"א, והוכיח שאין כל מקור ותוקף לטענה שכביכול יש מנהג בירושלים לעשות שלא כדעת הרמ"א. הוא גם הביא משם "גאוני ירושלים יודעי המנהגים" ש"בוודאי ראוי לתקן" את הטעות שנדפסה בלוח. וזה לשונו:

בנוגע לדעת הגרי"מ טוקצינסקי נ"י שהובעה ע"י בנו ב"תבונה" ע"ד ההפטרות אחרי וקדושים כשהם מפורדים שכן המנהג בירושלים.

הנה לא אבוא לערער ח"ו על מנהגים שנהגו, אבל הלא הוא בעצמו כתב שם ששנה של זח"ג שהפרשיות אחרי וקדושים הן גם נפרדות וגם פנויות להפטרותיהן חלה רק לפני מ"ב שנה שנת תרס"ב, אחרי י"ז שנה בשנת תרע"ט, ואח"כ אחרי הפסקה של כ"ד שנה בשנתנו תש"ג. ואני מוסיף עוד שלפני תרס"ב חלה זח"ג בשנת תרל"ה, זאת אומרת הפסקה של כ"ז שנה, ומשנתנו למפרע לפני כשבעים שנה.

ומעתה הרי מפורש ברמב"ם פ"א מהל' שחיטה הי"ג שבדבר שאינו מצוי אין בו מנהג, וכ"פ הרמ"א בחו"מ ר"ס של"א, ואינו קרוי מנהג אלא דבר השכיח ונעשה הרבה פעמים, אבל דבר שאינו נעשה רק פעם אחת או ב' פעמים אינו קרוי מנהג. עכ"ל. וכ"כ הש"ך יו"ד סי' ק"צ סק"ג ושם בסי' שצ"א סק"ה, וע' פ"ת שם יו"ד סי' כ"ג סק"ג.

וא"כ אפי' אם נניח שעדותם של בעלי הקריאה היא נכונה, יוצא שרק בתרס"ב ותרע"ט נהגו כך [שהרי על תרל"ה אין לו שום רמז של עדות], והרי אין לך דבר בלתי מצוי יותר מזה, ולא שייך בו מנהג. ועי' שד"ח כללים מערכת מ' כלל ל"ז שהביא מכמה מחברים לעניין ברכת החמה שמכיון שזמנה קבוע מכ"ח שנה לכ"ח שנה לא שייך בה מנהג, עיי"ש. הא חדא.

ועוד, הרי מבואר בשו"ת הרדב"ז ח"א סי' תקמ"ה שאין מנהג אלא שנעשה

עפ"י וותיקין וגדולי חכמי העיר, ושיהי' קבוע שנהגו כן פעם אחר פעם, עיי"ש. ומעתה אפילו אם בעלי הקריאות קראו כך בתרס"ב ותרע"ט הלאה יקרא מנהג, וכי מפייהם אנו חיים, הגע בעצמך, גם בשנתנו תש"ג קראו כך עפ"י הלוחות, ובוודאי יבואו אח"כ באיזה זמן ויעידו כך קראנו בתש"ג, ואנחנו הלא רואים ויודעים שלא ע"פ הוראת חכמים וגדולים עשו כן אלא סתם הביטו בלוח וכך עשו, וכי זהו מנהג?

ועוד בה שלישיה, עי' בשד"ח שם שהביא בשם ספר משפטי שמואל שלענין עדות מנהג אין ראוי להאמין בשני עדים ולקבוע מנהג על פיהם אלא צריך הרבה אנשים, והביא בשם עוד כמה ספרים שהסכימו לזה. ובכן, אם בעלי קריאה אחדים העידו עדיין אין זה קרוי מנהג, מכיון שכל העם אין יודעים כלל מזה.

ומלבד כל זה הרי מבואר במהרי"ק שורש קע"א שדבר פשוט הוא שאין קרוי מנהג אלא מה שנהגו רוב אנשי העיר, ושם במאמרי הלא כתבתי שאין ממש בדברים לומר דלפי מנהג נקטו שיטת הרמב"ם, דהרי להרמב"ם ליתא כלל ההפטר דבני כושיים, וא"כ איך כתב דאפילו אם יש דעה אחת יכולין לקבוע המנהג עפ"י הדעה האחת, דהלא בנפרדים ליכא שום דעה דקורין כבני כוש בפרשת קדושים. ודיברתי עם גאוני ירושלים יודעי המנהגים ואמרו לי שבוודאי ראוי לתקן את הדבר.

ובעיקר הדבר עי' במרדכי ר"פ הפועלים המנהג מבטל הלכה וכדאיתא בירושלמי, ובאו"ז כתב כגון שהוא מנהג קבוע על פי חכמי המקום, וכדאיתא במסכת סופרים שאין הלכה נקבעת אלא עד שיהא מנהג, וזהו שאמר מנהג מבטל ההלכה, פירוש מנהג ותיקין, אבל מנהג שאין לו ראייה מן התורה אינו אלא כטועה בשיקול הדעת, וכמה מנהגים גרועים דלא אזלינו בתרייהו כדמפרש ר"ח בב"ב ב' גבי הכל כמנהג המדינה. וכן בנ"ד, כיון דמנהג זה עוקר הלכה שפסקו כל הפוסקים, אף שהוא מדרבנן צריך להיות מנהג עפ"י חכמי המקום, ולא נקראו איזה בעלי קריאות, אף היותר מופלגים, חכמי המקום, וחכמי המקום בירושלים המה הגאונים והבי"ד שבירושלים. ומה דאיתא ביבמות ק"ב ובמנחות ל"ב אם יבוא אליהו זכור לטוב ויאמר אין חולצין בסנדל אין שומעין לו שכבר נהגו העם בסנדל, והיינו דנהגו כל העם עפ"י חכמי הדור.

אמנם הא דמנהג מבטל הלכה הוא דוקא בדבר שבממון, משום דהפקר ב"ד הפקר אפילו למ"ד אין כוח ביד ב"ד לעקור דבר מן התורה, עי' יבמות צ' ועי' גיטין ל"ו כה"ג מותר לעקור דבר מן התורה רבא אמר הפקר ב"ד הפקר,

ומשמע א"א דשביעית בזה"ז דאורייתא וקרין מטעם הפקר ב"ד ע"י רש"י, ולעניין ממון אפילו לא הוקבע עפ"י חכמים וכדהעיר המהר"ק בזה בשורש ט' מב"ק קט"ז משיירא שהלכה, דאמר ובלבד שלא ישנו ממנהג החמרים וממנהג הספנים כו'.

אך האו"ז מביא ראייה ממסכת סופרים דאמר אין הלכה נקבעת עד שיהא מנהג, ושם לא איירי כלל לעניין ממון אלא לעניין קריאת המגילות כמו שיר השירים וחברותיה, וז"ל, בשה"ש קורין אותו יו"ט שני בליל שני כו', וי"א בכלום מתחילים במוצ"ש שלפניהם, ונהגו העם כן, שאין הלכה נקבעת אלא עד שיהא מנהג כו'. עכ"ל. אך היינו במנהג שידוע לכל העם שהוקבע עפ"י חכמים, כיון שאינו דבר שבממון דאינו בא משום סייג דהוי משום לא תסור או משום אל תטוש, מ"מ כיון דנהגו משום דעה של פוסק אחד, אבל כיון שאין אף אחד מן הפוסקים דיסבור כן לאיזה צורך תקנו שינהגו כן, וא"כ הוי כאן מנהג מבטל הלכה שלא לשום צורך, ואינו עפ"י דעת חכמים. ויש בזה אריכות, ואכ"מ.

ומאחרי שהגרמ"ט שליט"א הוא מומחה בענייניו ובפרט במקצוע זה, בוודאי יתקן את הדבר בעיתו.

מאיר סטלביץ, הרב דחסלביץ, וכעת בזכרון משה, ירושלים ת"ו

ב"תבונה" טבת תש"ד נדפסה תגובת הרימ"ט בזו הלשון:

על פי סיבה ראיתי זה עכשיו, באיחור זמן, את ה"תבונה" מחודש תשרי, אשר בו בא שוב ידידנו הרב הגאון רבי מאיר סטאלוביץ שליט"א לערער על מה שקבענו הפטרת התשפוט [יחזקאל כ"ב, והיינו ההפטרה של פרשת קדושים] לפרשת אחרי בשנות זח"ג [שאז אחרי וקדושים נפרדות ושתייהן פנויות להפטרות שלהן], משום שקיבלתי מבעלי קורא הזקנים שכ"ה מנהג ירושלים [ע"פ מ"ש הרמב"ם ובאיזה אחרונים וכנדפס בהרבה חומשים]. והרב הזה מערער עלי בשתי טענות: האחת: שאנחנו העדנו שנהגו בכך בירושלים רק בשנות תרס"ב ותרע"ט, והלא כבר כתב הרמב"ם והרמ"א שמנהג נקבע רק כשנהגו בו הרבה פעמים, ואילו לדבר הבא במקרה אין שם מנהג קביעות. שנית: דלהרמב"ם ליתא כלל הפטרת כבני כושיים.

אולם הרבה תשובות לדבר:

א. הרמב"ם והרמ"א [וכן הריב"ש ופוסקים עוד] כתבו כן רק בנוגע לאיסור והיתר או בנוגע לממון חברו, לא בדבר שאינו לא או"ה ולא הפסד ממון.

ב. דבריהם מוסבים בדבר שאין לו זמן קבוע, כגון בנאבדה הריאה או במנהג להשכים ולהעריב את הפועלים, לא כנ"ד שריחוק המנהג קשור בריחוק הזמן של המנהג, שריחוק המקרה הוא לא מצד חסרון בהמשכת המנהג אלא מצד שעדין לא בא זמנו. ונ"ד דומה לברכת תקופה החמה, שכבר כתבו הפוסקים שאף שאינו מצוי והוא פעם לכ"ח שנה נקרא מנהג, כמו שהביא בשד"ח [שם ערך מ' כלל ל"ז], ועד כאן לא פליגי מאמר מרדכי ועוד [כמובא שם] אלא כשנהגו שלא לברך את הברכה, נגד ההלכה, שע"ז אמרו כיון שאין הדבר מצוי אפשר שקרה כן בדרך מקרה, ששכחו על הדבר ולא הוי אדעתיהו. משא"כ בנ"ד שלכו"ע אין ריחוק הזמן חסרון בקביעת המנהג.

ג. ובדבר שנהגו שלוש פעמים אפילו בדבר הנוגע לממון ובאו"ה נקבע מנהג, כיצא גם מדברי הרמ"א בחו"מ של"א, וכמובא בשד"ח שם בשם אחרונים.

ד. גם מעיקרא דינא פירכא. בנ"ד לא שבעלי הקורא קבעו את המנהג עפ"י מה שהם קראו בשנות תרס"ב תרע"ט ותש"ג, אלא הם שהעידו לנו מה שנתקבל מפי הזקנים שבשנת תרס"ב שכך הוא מנהג ירושלים. ועדות הלא מועילה אפילו להוציא מחזקת ממון ואפילו לגדולה מזו. ומסתמא קיבלו הזקנים שבשנת תרס"ב שכן נהגו בירושלים בשנות תרל"ה ותרל"ב, ובעלי הקורא שבשנת תרל"ה ותרל"ב קבלו מסתמא מהזקנים שהיו בשנות תר"ח ותר"ה, וכן הלאה, כדרך כל קבלה ומסורה.

ואין להקשות ממה שהביא השד"ח [שם ד"ה וכתב הרב הגאון] בשם הספרים משפטי שמואל ואדמת קדש וחקרי לב, שאין עדות מועילה לקבוע מנהג ובעינן דווקא שישמעו או שיראו מפי הרבה בני אדם - זו לק"מ, דמלבד מה שהם דיברו בנוגע לאו"ה או לממון, ומלבד מה שכאן הוי מנהג הציבור, דבעלי הקורא הלא קוראים בציבור - אף גם הלוא לכאורה דבריהם אלו אין להם מובן. אם מועילה עדות אף להרוג נפש - למה לא תועיל עדות להעיד שכך הוא המנהג באותו מקום? ואין הספרים הללו מצויים בידי. והנראה שבוודאי דבריהם מוסבים בבוא למשל קהל חדש למקום, והקהל צריך לקבוע לו מנהג לעצמו, שבכה"ג אמרינן ששני עדים אינם קובעים מנהג לציבור החדש הבא עכשיו לקבוע מנהג. אבל כשיש כאן במקום קהל וציבור, ונפל ספק כיצד נהגו אבותיהם והמתישבים הקודמים - ודאי שמועילה עדות להעיד על זה. תדע, דהלא שם בשד"ח מביא הלאה את דברי הספר נחלת שבעה מ"ש בשם תרומת הדשן בזה"ל: "שנוכל לברר המנהג [גם] בעד מפי עד ובפסולי עדות". ואף שיש לפלפל באיזה אופנים מועילה [עדות] פסולי עדות, אבל בעדות כשרה ודאי מועילה בכל אופן [ויש להאריך ואכ"מ].

ה. בר מן כל דין, יש כאן לפנינו גם עניין יסודי: בבוא לירושלים הגאון האדר"ת זצ"ל והאיץ והפציר בי בהרבה להעריך "לוח מנהגים לאר"י" ו"לוח מנהגים לחו"ל" - היו לפניו שתי מטרות. האחת: שתצא הקביעות והוראת מנהגים מאר"י [כאשר פרסמתי בסוף החוברת שלי בשם "מאמר ע"ד הקביעות" שהו"ל בשנת תרס"ב, בזמן שאיזה רבנים בחו"ל טעו במהות "עגול דרב נחשון גאון" ושגו לומר שיש מחלוקת בין הטור לבין הפר"ח בקביעות שנת תרס"ב, ולא ידעו שנפל טעות בדפוס הלוח הנספח להטור, ופנו בשאלה לשני גאוני ירושלים הגרש"ס והאדר"ת, ובהסכמתם פרסמתי אז את המאמר ההוא, ובסופו את הרעיון הזה שהגה הגאון האדר"ת זצ"ל], וגם בשביל מטרה שניה: שירושלים תובב"א שהיא "עיר לקוטאית" [כנאמר בירושלמי ומובא בתוס' פסחים י"ד ונפסק בפר"ח תס"ח] לא ישלטו בה ערבוביות של מנהגים. וכשהבאתי את הלוח הראשון שערכתי בשנת התרס"ד לפני הגאון האדר"ת זצ"ל שמח עליו מאוד "שנתגלגל גם זכות זה על ידו", וכן נהנה ממנו חו"ז מו"ר הגאון הגרש"ס זצ"ל בזה שהסיר הלוח כמה מחלוקות מבתי כנסיות [כגון למשל בשש"י מיום א' דחוו"מ סוכות שהיו חילוקי דעות בכל שנה ברוב בתי המדרש, מפני שרבים מאוד לא ירדו לביאור הגמ' מסוכה נ"ה]. "ואם חל שבת באחד מהם כו" ו עוד כדומה]. ומכ"ש שאין כדאי שישרור פילוג מנהגים בענייני הפטרות שאין בהן לא משום איסור ולא משום היתר.

ו. ומה שהעיר הרב הגאון שליט"א, שהרי הרמב"ם גופא אינו מזכיר הפטרת כבני כושיים. הנה בנוגע להפטרות כבני כושיים הלא אין כלל שום סכסוך, הכל נוהגים לקרוא הפטרה זו בכל אופן בין לפרשת אחו"ק כשהן מחוברות, בין לפרשת אחרי [כשפרשת קדושים חלה בר"ח אייר], בין לפרשת קדושים [כשפרשת אחרי חלה בשבת הגדול]. וכל עיקר המחלוקת הוא כששתיהן פנויות, שמוכרחין לקרוא התשפוט, אם עדיף להתחיל בכי טוב [בהפטרות כבני כושיים], או עדיף לסיים בכי טוב. ומכיון שהרמב"ם כתב לקרוא לפרשת אחרי התשפוט, הנהיגו לפרשת אחרי התשפוט [כמו שהביאו כמה אחרונים²] ולקדושים כבני כושיים, ולסיים בטוב.

בכבוד רב

יחיאל מיכל טוקצינסקי

מדברי הרימ"ט דלעיל מתברר כי לא הייתה בידו שום עדות על מנהגי חכמי ירושלים, וכל הסתמכותו הייתה על "מסתמא ומסתמא" שכך היה מי שנהג, וכלשונו:

2 כנ"ל לא נמצא כן בשום מקום, זולת קריאת הפטרת קדושים למנהג ספרדים שברור שאינו מכריע לאשכנזים להפוך מסדר הרמ"א והלבוש וכו'.

”מסתמא קבלו הזקנים שבשנת תרס”ב שכן נהגו בירושלים בשנות תרל”ה ותרל”ב, ובעלי הקורא שבשנת תרל”ה ותרל”ב קיבלו מסתמא מהזקנים שהיו בשנות תר”ח ותר”ה”. נמצא לכל היותר כי גם לדבריו אין כאן אלא מסתמא ומסתמא של מנהג כלשהו שלא ידוע מי נהג כן.

דברי הרימ”ט הללו קשים להולמם גם מצד המציאות, והרי הגרש”ס ובית דינו שעלו מחו”ל היו בירושלים מתחילת שנות הת”ר והנהיגו וקיימו כל מנהגי האשכנזים תלמידי הגר”א, והיישוב האשכנזי של הפרושים בירושלים החל להתחדש בהדרגה כעשרים שנה לפני כן. והרי זה ברור שבחו”ל לא היה מנהג שלא כהרמ”א. א”כ הנחת היסוד היא שחכמי ירושלים החזיקו במנהג אבותיהם מחו”ל, וחובת הראיה מוטלת על הרוצה להוכיח ששינוי ממנהגם משום מה בעת שהגיעו לאר”י, ואין די במסתמא ומסתמא לעקור עובדה זו. מאידך גיסא מסתבר שמנהג חכמי ירושלים הספרדים שקדמו לפרושים היה לעשות כהרמב”ם לקרוא התשפוט באחרי ובקדושים “אנשים מזקני ישראל” [למרות שגם פרט זה רפיא בידיה דהרימ”ט וכדמוכח מפנייתו ב”קול ישראל” לספרדים לברר מנהגם ומנהגם של היש”א ברכה ובעל השד”ח]. נמצא לפי זה כי גם לדעת הרימ”ט אולי יכולה להיות שאלה האם בעת ייסוד הישוב האשכנזי קיבלו עליהם משום מה את מנהג הספרדים כהרמב”ם בפרט זה או המשכו מנהגם מחו”ל כהרמ”א, אבל מהיכא תיתי לומר שהמציאו מנהג חדש של כלאיים בין דעת המרדכי לדעת הרמב”ם ולאחוז החבל משני קצותיו?

עוד תמוה בדבריו, הרי כו”ע מודו כי לא נמצא שום מקור מפורש מחכמי ירושלים האשכנזים בשאלה זו, אלא כל טענת הרימ”ט היא כי “מסתמא ומסתמא” כך נהגו כבר בתחילת שנות התר”א. אבל מובן ואין צריך לפנינו שאין בכוח “מסתמא ומסתמא” שכזה לעקור המסורת וההלכה שכבר נהגו בו והוחזקו על פי הרמ”א.

ה. תגובת רבי שמריהו גריינימן לרימ”ט

על התגובה הנ”ל של רימ”ט נדפסה ב”תבונה” שבט תש”ד תגובה מאת רבי שמריהו גריינימן בן אחותו של מרן החזו”א זללה”ה. בתגובה זו חיזק וקיים את דברי הגר”מ סטלביץ לעיל, שאין כל משמעות לנידון של מנהג בשעה שאין יודעים אם הונהג ונעשה ע”פ חכמים. בספר זר התורה לרבי חנוך זונדל גרוסברג מובא מתוך מכתב של רבי שמריהו גריינימן כי התגובה ב”תבונה” הייתה ביזמתו של מרן החזו”א זללה”ה: **”הנני להודיעו כי לא היה הדבר בהסכמתו זללה”ה לבד, אלא גם ביזמתו”** למידת מעורבותו של מרן זללה”ה בתוכן וניסוח הדברים אין ידיעה ברורה, אך לאור טיטות כתב היד של רבי שמריהו גריינימן שלפנינו, שנראה בהם בבירור שמדובר על אדם המגיה ומתקן את כתבי עצמו, ניתן להסיק כי תורף הדברים לא יצא מתח”י מרן

זללה"ה ואף לא נכתבו בנוסח מסוים מפיו, אולם יתכן ומסתבר כי מרן זללה"ה שיזם תגובה זו בדק את תוכנה בטרם אישר את פרסומה.

במש"כ הגרי"ם טוקצינסקי שליט"א ב"תבונה" ד-ל"ח, עמ' נ"ג, בדבר הפטרות אחו"ק בשנת זח"ג, הנה עיקר שבעיקרים הוא שמנהג אינו מנהג אלא אם נעשה ע"פ ותיקין וגדולי חכמי העיר, וכמש"כ הרדב"ז והביאו הגר"מ סטלביץ שליט"א, וע"ז כתב [=רימ"ט] שהבעלי קריאה העידו מה שנתקבל מפי הזקנים שבשנת תרס"ב שכך הוא מנהג ירושלים. ולא אבין איזו תשובה היא זו, והלא סוף סוף מנין לנו שנעשה הדבר ע"פ גדולי חכמי העיר, וכיון שעיקר זה אינו ידוע לנו לא שייך לפלפל בכלל אם שייך בזה מנהג או לא אחרי שאין זה מנהג כלל, כיון שאינו ידוע אם הסכימו עליו גדולי וחכמי העיר. ואדרבא, ממקומו הוא מוכרע שלא הסכימו עליו הגדולים, כי איך זה יכריעו נגד כל הראשונים ז"ל שכמעט דעת כולם לקרוא לאחרי הלא כבכ"ש ולקדושים התשפוט, וכמש"כ המרדכי שהוא רבן של בני אשכנז בכל הדינים והמנהגים, ועל פיו כל דברי רמ"א שאנו מורים ודנים ונוהגים כדבריו.

ומה שהעיר שם בדרך אגב שנפל טעות בדפוס הלוח הנספח להטור - הנה אם כוונתו שממש נפל ט"ס בהטור - זה לא יתכן, שהרי בשאר השנים שבכל העיגולים האחרים החשבון נכון, אלא ע"כ שבשנת תרס"ב [ועוד כמה שנים, כמבואר בפר"ח ובמ"ב] מפאת שנתווספו חלקים אינו עולה החשבון בדקדוק גמור, ומפני שינוי קל יתכן שינוי ביום שלם כידוע, ובזה משתנה הקביעות, אבל אינו ט"ס, כי כפי סדר העיגול דר"נ גאון באמת צ"ל כך, וכמו ביתר העיגולים, אלא שבשנים אלו החשבון אינו מדוקדק כ"כ, ונמצא ששנת תרס"ב ושאר השנים שאינם מדוקדקים אינם צריכים להיות כתובים באותן עיגול כיון שבהם אין החשבון מדוקדק כ"כ, אלא דמ"מ לא חשו להם ר"נ גאון והטור ולא מחקוהו, אע"פ שידעו ששם אינו כ"כ מדוקדק, וסמכו שידקדקו חכמי אותו הזמן, כיון שעד שנת תרס"ב החשבון מדוקדק [ואולי לא עשו חשבון עד זמננו, אלא כיון שראו שהחשבון מדוקדק עד עתה לא חשו לימות המשיח, וכמש"כ המ"כ לעניין עוד כמה שנים המבוארים בפר"ח שבוודאי עד אז יבוא גוא"צ ב"ב]. אבל באמת אין כאן ט"ס, כי לא יתכן כנ"ל.

שמר' גרינימן

מתוכן דברים אלו נלמד כי היה פשוט לחזון איש כי אפילו אם היה אפשר לסמוך על עדות אותם בעלי קריאה עלומי השם שהיה מי שנהג כן בשנת תרס"ב, אין בזה שום ראייה שנעשה כך ע"פ חכמים, וממילא אין בזה שום כוח של מנהג.

סיכום

אלו הפרטים העולים מכל האמור:

- א. דעת המרדכי הרמ"א הלבוש ב"ח מג"א ומשנ"ב לקרות כבני כושיים באחרי, והתשפוט התשפוט בקדושים, ולא נמצא בפוסקים שום חולק ושום פקפוק בזה, ואף לא כל איזכור על מנהג אחר בכל ארצות אשכנז.
- ב. לראשונה יצא הרימ"ט להורות בדבר חדש ללא כל מקור ופרסם בלוח שהו"ל בשנת תרע"ט לעשות ההיפך מהכרעת הרמ"א, ולדבריו הוא מנהג שנשען על כלאיים בין דעת המרדכי לדעת הרמב"ם.
- ג. בהודאת בעל דין, קביעה זאת לא הייתה על פי בירור מנהג חכמי ירושלים, אלא רק ע"פ עדות של מקצת בעלי קריאה שאמרו לו שכך נהגו זקנים בירושלים בשנת תרס"ב, והרימ"ט עצמו במשך השנים שלאחר הדפסת המנהג בלוח עדיין חיפש עדויות לברר מה היה המנהג המקובל.
- ד. בפעם השנייה בשנת תש"ג חזר ונדפס בלוח ע"י בן הרימ"ט כפי שסידר אביו בשנת תרע"ט, וללא תוספת בירור או פרטים חדשים.
- ה. גם לאחר ההדפסה השנייה תר הרימ"ט לברר מה נהגו אצל הגרש"ס והאדר"ת, ואצל חכמי הספרדים הישא ברכה והשדי חמד, ופרסם בעיתון את מבוקשו, אולם לא כתב אח"כ שום שמועה משמם בזה. ונראה שלא עלתה בידו לברר את מנהגם.
- ו. בסופו של דבר, הקביעה בלוח נסמכה רק על דברי מקצת בעלי קריאה שהשיבו לפנייתו ואודות כמה זקנים משנת תרס"ב, ושמותיהם וקהילתם לא נודעו. וכפי הנראה הם לא היו מפורסמים בציבור כת"ח הראויים להכריע מנהגים, וגילוי שמם לא היה מסייע לביסוס וחיזוק הקביעה שבלוח.
- ז. הרימ"ט מעיד שבשנת תרע"ט הייתה 'מחלוקת דעות בהרבה בתי כנסיות' והיו חילוקי מנהגים למעשה, וכן בשנת תש"ג 'התעוררה שוב תסיסה גדולה', כלומר שהרבה בעלי קריאה בירושלים לא ידעו כלל ממנהג כזה ולא נהגו בו, וכן הרב דזכרון משה כתב שאין כאן מנהג הראוי להכריע ושכן הסכימו איתו 'גאוני ירושלים הבקיאיים במנהגים'.
- ח. מוסכם ללא מחלוקת כי אין שום מקור בפוסקים למנהג המובא בלוח, ואינו שייך כלל לרמב"ם וגם לא למנהג הספרדים על פיו (ולא מצאנו שום "אחרונים" שדנו במנהג זה). ואף זולת הרימ"ט לא נמצא אסמכתא משום מקור אחר על מנהג קדום בירושלים כמנהג הלוח.

- ט. מוסכם ללא מחלוקת כי חכמי ירושלים הפרושים נהגו בשבתם בחו"ל כהכרעת הרמ"א וכל האחרונים וכמנהג אשכנז הברור, ואף אחר עלייתם ארצה לא נמצא שום אסמכתא עליהם [ואף על חכמי הספרדים] ששינו לדבר החדש שבלוח.
- י. מוסכם ללא מחלוקת כי מאז ומקדם אף פעם לא התקבל מנהג הלוח בעניין הזה כדבר מוסכם, אלא להיפך הייתה "תסיסה גדולה" כנגד קביעתו.
- יא. כללו של דבר: הטוען כי מנהג חכמי ירושלים הוא המנהג האמור בלוח הרימ"ט אין לו משענת לסמוך עליה, ואין לנו למעשה אלא דברי הגר"מ סטליץ בשם גאוני ירושלים יודעי המנהגים שהמנהג כהכרעת הרמ"א וכל הפוסקים. וכן הורה למעשה מרן החזו"א זללה"ה³.

3 [ע"ע במאמר ארוך ומרתק על פולמוס הפטרות אחרי-קדושים ב'לוח דבר בעתו' תשפ"ד עמודים 1183-1218 מאת העורך הר"מ גנוט, ושם הוא מפנה למקורות בראשוני אשכנז שהזכירו את המנהג לקרוא במקרה הנ"ל התשפוט לראשונה והלא כבני כושיים לשנייה, והם בהקדמת ספר המנהגים לרבי אייזיק טירנא עמ' ב שיש 'מהפכים' וקוראים באחרי התשפוט ובקדושים הלא כבני כושיים, ובספר לקט יושר לתלמיד בעל תרוה"ד חלק או"ח עמ' 52 (מהדורת מכון שלמה אומן הלכות יום השבת סע' ג, עמ' קיא, ועיי"ש בהערות) שפוסק כך בשם רבו, והרב גנוט הוסיף שגם בכמה חומשים ישנים מצוין שכך המנהג. ויש לציין שמנהג קהילות רבות בימינו להפטיר בשתי הפרשות 'הלא כבני כושיים', עיי"ש. הערת העורך י"ק].

חדש!

יצאה לאור מהדורה חדשה ומתוקנת ומורחבת של ספר **'שלטי הגיבורים'**

לר"א פורטלאונה [משער אריה]
שיצא לאור על ידנו לראשונה לפני י"ד שנים עם 'מכון ירושלים' ואזל מזמן.

ניתן להזמין באתר מכון שלמה אומן או בטלפון 08-9276664